

І. С. Канзафарова

доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України, професор
кафедри цивільно-правових дисциплін
Одеського національного університету імені
І. І. Мечникова

Б. С. Бачур

кандидат юридичних наук, доцент, доцент
кафедри загальноправових дисциплін та
міжнародного права Одеського
національного університету імені І. І.
Мечникова

**ВІДОМІ ЦИВІЛІСТИ ЮРИДИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ
ІМПЕРАТОРСЬКОГО НОВОРОСІЙСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

Заснування і перші десятиліття існування Імператорського Новоросійського університету припали на добу, яка згодом була охарактеризована істориками як «епоха великих реформ» у Росії (початок 60-х — початок 80-х років XIX ст.). Відміна кріпосного права, університетська, земська, судова, міська реформи, зміни, що відбулися в армії та фінансовій сфері, модернізували суспільний і державний устрій Російської імперії, поживали юридичне життя російського суспільства, створили більш сприятливі умови для розвитку наукової юриспруденції [6, с. 5].

Зазначені обставини стали чинниками, що зумовили активізацію цивілістичних досліджень в університетах Росії, серед яких був і Імператорський Новоросійський університет.

Багато викладачів-цивілістів юридичного факультету Новоросійського університету зробили значний внесок у розвиток юридичної науки. Серед них — відомі цивілісти: Є. В. Васьковський, Ю. С. Гамбаров, М. Я. Дювернуа, А. І. Загоровський, П. П. Цитович та ін.

Проте необхідно зазначити, що не всі найвідоміші наукові праці видатних вчених-правознавців, які в різні часи працювали на юридичному факультеті Новоросійського університету, були створені ними саме під час служби в універ-

ситеті, а деякі, хоча і були створені у зазначений період, не були опубліковані.

Так, наприклад, один із класиків вітчизняної цивілістики, доктор цивільного права, ординарний професор М. Я. Дювернуа протягом роботи в Новоросійському університеті в 1875- 1881 рр. підготував курси з історії та догми римського права, але вони не були видані. Але саме Новоросійський університет відіграв важливу роль у його науковому житті, оскільки 26 травня 1874 р. у цьому університеті він захистив докторську дисертацію з цивільного права «Основная форма корреального обязательства. Историко-юридическое и критическое исследование по римскому праву» [5, с. 507], яка отримала високу оцінку з боку наукової юридичної спільноти. Текст даного дослідження був опублікований як монографія [3], у вступі до якої сам автор дав таке пояснення вибору теми наукового дослідження: «Питання про кореальне зобов'язання є одним із тих, на яких легко і зручно спостерігати істотні закони розвитку юридичних організмів взагалі, і з другого боку, у найближчому відношенні до зобов'язань, це одне із центральних питань всієї системи римських зобов'язань, що до цього часу, як відомо, є ключем до розуміння сучасних систем» [3, с. 3].

Інший відомий цивіліст, один із найпопулярніших і видатних представників позитивізму у правознавстві, Ю. С. Гамбаров працював у Новоросійському університеті недовгий час (1880-1884 рр.). Але саме лекції з цивільного права, які він читав студентам юридичного факультету протягом зазначеного періоду, було покладено в основу розробленого ним і виданого в 1911 р. у Санкт-Петербурзі «Курса гражданского права» [2].

У цьому творі Ю. С. Гамбаров розглядає задачі правознавства в цілому, його історичний розвиток, характеризує галузь цивільного права та її відмінності від права публічного. Тут він резюмує і узагальнює висновки, яких він дійшов у своїх попередніх наукових працях, та остаточно визначено формулює свою точку зору на наукове правознавство, яке, на його думку, має бути порівняльно-історичним, оскільки право, що діє лише у даному місці і в даний час і розглядається поза безперервним

процесом розвитку, не може бути предметом ані особливої дисципліни знання, ані взагалі наукового розгляду [2].

Науковцем, який сьогодні одностайно визнається юридичною спільнотою як класик цивілістики, є доктор цивільного права, ординарний професор **Є. В. Васьковський** (служив у Новоросійському університеті з 23 жовтня 1897 р. по 24 травня 1909 р. і з 23 травня 1917 р. до моменту закриття університету у 1920 р., був деканом юридичного факультету з 12 жовтня 1917 р. по травень 1920 р.). Його відомі підручники з цивільного права і цивільного процесу, що свого часу отримали високу оцінку наукової спільноти, перевидаються до цього дня.

Не менш відомою є його докторська дисертація «Цивілістична методологія: Вчення про тлумачення і застосування цивільних законів», яку він у 1901 р. захистив в Імператорському Казанському університеті. Вона і сьогодні визнається кращою роботою в галузі теорії та практики тлумачення законодавчих норм, а її вивчення і практичне застосування допомагає отримати знання і набути навички в цій сфері.

Незважаючи на те, що зазначене наукове дослідження було проведено більше 110 років тому, до цього часу жодному науковцеві-правознавцеві не вдалося створити щось більш досконале. Як вірно зауважує В. А. Белов, багаточисельність авторів не повинна вводити в оману стосовно змістовної частини їх досліджень: після ознайомлення з відповідними текстами читач сам може пересвідчитись, що в жодному із них немає нічого такого, що не було б свого часу обґрунтовано або, навпаки, піддано критиці Є. В. Васьковським [1, с. 4-7].

Ще одним правознавцем, ім'я якого великими літерами вписано в історію юридичної науки, є доктор цивільного права, ординарний професор **П. П. Цитович** (служив у Новоросійському університеті у 1873-1880 рр.). У 1873 р., в Імператорському Харківському університеті, він захистив докторську дисертацію «Деньги в области гражданского права». Цей науковий доробок автора є першим у російській юридичній літературі дослідженням властивостей грошей як об'єктів цивільних правовідносин, хоча він і не був високо оцінений у наукових юридичних колах.

П. П. Цитович стояв біля витоків викладання курсу торгового права в університетах Росії. Саме йому належить «пальма першості» у спробах викладання курсу торгового права, як додаткового до курсу цивільного права, і ця спроба була здійснена саме в Новоросійському університеті.

Як відомо, при відкритті Імператорського Новоросійського університету торгове право, як навчальна дисципліна, було частиною курсу цивільного права. І тільки у 1873-1874 навчальному році викладання торгового права, як додаткового до курсу цивільного права, було доручено доценту кафедри цивільного права П. П. Цитовичу. Проте, вже починаючи з наступного 1874-1875 навчального року, зазначений курс в університеті не читався. І хоча Загальним статутим Імператорських Російських університетів 1884 р. для торгового права і торгового судочинства була введена окрема (самостійна) кафедра, систематичне викладання відповідних навчальних дисциплін у Новоросійському університеті розпочалось лише з 1888 р.

Лекції з торгового права, що були прочитані П. П. Цитовичем у Новоросійському університеті, набули широкого визнання в юридичній спільноті. Вони були опубліковані в Одесі двома випусками (у 1873 і 1874 роках) і стали по суті першим у Російській імперії навчальним посібником з торгового права.

Протягом наступних дванадцяти років в Росії подібних праць з торгового права не видавалось. І лише в 1886 р. знов-таки П. П. Цитович опублікував оновлений посібник «Очерк основных понятий торгового права» і став вченим, який вперше у російській юридичній літературі окреслив систему основних понять дисципліни торгового (комерційного, підприємницького) права, визначив її основні проблеми і тим самим намітив шлях, яким почало розвиватись наукове вивчення російського торгового права. Основні положення зазначеної праці не втратили своєї актуальності й сьогодні.

Так само цікавими для сучасних юристів є й інші праці П. П. Цитовича: «Курс русского гражданского права. Т. 1: Учение об источниках права» (1878) [7], «Курс вексельного права» (1887) [8] та ін.

Вагомий внесок у розвиток юридичної науки зробив доктор цивільного права, ординарний професор **А. І. Загоровський** (служив у Новоросійському університеті з 1892 р. по 1920 р., був деканом юридичного факультету з 1 січня по 27 серпня 1908 р.).

У 1892 р. в Одесі вийшла друком його книга «Очерки гражданского судопроизводства», а в 1902 р. була опублікована головна праця його життя — «Курс семейного права»¹. Фахівці відмічали енциклопедичний рівень цієї праці, в якій розгляду основних інститутів сімейного права передував стислий нарис історії правового регулювання відповідних суспільних відносин. Крім того, автор зіставляв положення чинного на той час законодавства Росії з відповідними положеннями сімейного права Австрії, Англії, Бельгії, Німеччини, Італії, Франції та Швейцарії.

Сам А. І. Загоровський, характеризуючи свою працю, писав у передмові до неї: «Пропонований «Курс сімейного права» являє собою порівняльне викладення інститутів чинного сімейного права за вітчизняним і сьома найважливішими західноєвропейськими законодавствами у зв'язку з історичним розвитком цих інститутів на Заході та у нас. Розміщуючи історичні нариси перед сучасним правом, автор сподівався, що таким чином минуле допоможе розумінню сучасного. Це особливо необхідно сказати про російське сімейне право, ключ до якого, безперечно, знаходиться у прожитих століттях. Якщо історія сприяє розумінню існуючого, то порівняння, зіставлення свого права з чужим, з одного боку, визначає національні особливості та культурне значення першого серед інших законодавств, а з іншого, разом з історією полегшує відкриття перспективи майбутнього. Знаючи — коли, як і чому була розроблена дана постанова і які постанови з аналогічних питань існують в праві інших народів, легко визначити розумність і доцільність цієї постанови і засіб заміни її іншою, у разі непридатності» [4, с. XV].

На юридичному факультеті Імператорського Новоросійського університету працювали й інші цивілісти, науковий доробок яких, на нашу думку, ще не отримав належної оцінки з боку юридичної спільноти, — М. І. Малінін, Д. І. Азаревич,

¹ У 1909 р. вийшло друком друге видання.

І. Г. Табашніков, С. П. Ніконов та ін. Вивчення їх інтелектуальної спадщини може бути предметом подальших наукових досліджень як цивілістів, так і істориків права.

Література

1. Белов В. А. Выдающийся русский ученый-юрист // Васьковский Е. В. Цивилистическая методология. Учение о толковании и применении гражданских законов / В. А. Белов. — М. : АО «Центр ЮрИнфоР», 2002. — С. 4-7.
2. Гамбаров Ю. С. Курс гражданского права [Текст] / Ю. С. Гамбаров. — СПб : Стасюлевич, 1911. — Т. 1, ч. 1 : Часть общая. — XI, 780 с.
3. Дювернуа Н. Ж. Основная форма корреального обязательства: Историко-юридическое и критическое исследование по римскому праву [Текст] / Н. Дювернуа. — Ярославль : В тип. Губерн. правления, 1874. — 266, V, [1] с.
4. Загоровский А. И. Курс семейного права [Текст] / А. И. Загоровский ; [Под ред. и с предисл. В. А. Томсинова]. — М. : Зерцало, 2003. — 464 с. — (Русское юридическое наследие)
5. Кричевский Г. Г. Диссертации университетов России 1805- 1919 гг. : Библиографический указатель [Текст] / Г. Г. Кричевский. — [Институт истории естествознания и техники АН СССР]. — М. : Наука, 1984. — 693 с.
6. Томсинов В. А. Юридическое образование и юриспруденция в России в эпоху «великих реформ» (60-е — начало 80-х гг. XIX в.) : Учебное пособие [Текст] / В. А. Томсинов. — М. : Зерцало-М, 2013. — 300 с.
7. Цитович П. Курс русского гражданского права [Текст] / П. Цитович [Выпуск первый]. — Одесса : Тип. Г. Ульриха, 1878. — Т. 1: Учение об источниках права. — 134 с.
8. Цитович П. П. Курс вексельного права [Текст] / П. П. Цитович. — Киев : Типография И. Н. Кушнерова и Ко, 1887. — 336 с.